

G.E.MAHMUDZADƏ

müəllim

e-mail: Mahmudzadegulshan457@gmail.com

:<https://orcid.org/0009-0002-1756-8789>

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

(Bakı şəh., Ü.Hacıbəyov küç., 68)

10.62021/0026-0028.2024.4.292

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN PSIXOLOJİ İNKİŞAFI

Xülasə. Məktəbəqədər yaş uşağın həyatında əsas dövrüdür. Məhz bu zaman ən mühüm psixi funksiyalar formalaşır: qavrayış, təfəkkür, yaddaş, nitq. Bu dövrün də həssaslığın artması ilə əlaqəli olduğunu nəzərə alaraq, valideynlər körpənin gündəlik həyatda nə ilə qarşılaşmalı olduğuna çox diqqət yetirməlidirlər. Xüsusilə, arzuolunmaz sinir reaksiyalarına səbəb ola biləcək güclü stimulları minimuma endirmək çox vacibdir. Təxminən üç yaşından etibarən uşaq öz bədənini öyrənir və özünü qız və ya oğlan kimi tanımağa başlayır. Bu, müxtəlif davranışları təqdim etmək üçün ən yaxşı vaxtdır. Eyni dövrdə uşaq sosial məkanı kəşf etməyə başlayır və insanlar arasında münasibətlər qurmağı öyrənir. Bu səbəbdən məktəbəqədər uşağın mühitinə və bu yaşda həyatı əhəmiyyət kəsb edən digər uşaqlarla ünsiyyətinə diqqət yetirmək çox vacibdir.

Açar sözlər: məktəbəqədər, yaş, uşaq, həyat, psixoloji, dövr, diqqət, inkişaf, nitq, şəxsi, emosional

Məktəbəqədər yaşlı uşağın özü üçün həll etdiyi məsələlər, obyektlərin funksiyalarını öyrənməklə yanaşı, onlara dəyərli münasibət formalaşdırmaqdır. Bu yaşda nitq fəal şəkildə formalaşır. Həyatın məktəbəqədər dövründə formalaşan ən maraqlı psixi funksiyalardan biri də zamanla özünü dərk etməkdir. Uşaq keçmişə xatırlamağa başlayır, indiki zamanda özünü dərk edir və artıq gələcəyin varlığını bilir. Şəxsi, emosional və intellektual inkişafın 3-6 yaşlarında baş verdiyinə görə, balaca insan özünü və ətrafındakı dünyada yerini getdikcə daha çox dərk etməyə başlayır. O artıq özünün, eləcə də başqalarının davranışlarına dair ilk qiymətləndirmələrini verə bilir [2; 7].

Bu yaş dövründə oyun şəxsiyyətlərarası münasibətlər baxımından heç də az əhəmiyyət kəsb etmir. Uşaq həmyaşıdları və böyük uşaqlarla bərabər şəraitdə ünsiyyət qurmağı öyrənir və məhz bu yaşda gələcək “şəxs-cəmiyyət” modelinin əsası qoyulur. Bundan əlavə, yaxşı qurulmuş oyun fəaliyyəti ilk əxlaqi hisslərin, eləcə də əxlaqi münasibətlərin formalaşmasına kömək edir. Bu yaşda bir çox oyunların rəqabətli olmağa başladığını nəzərə alsaq, məktəbəqədər yaşda olan oğlan və ya qızda təcridən ilk şəxsi motivasiya formalaşır [1; 3].

Bu yaş dövründə yaradıcı fəaliyyətlər (ancaq bu da oynaq formada baş verməlidir) çox vacibdir. Əksər uşaqlar rəsm çəkməyi, oyun xəmirindən heykəl qoymağı və hər cür sənətkarlıq və tətbiqlər yaratmağı sevir. Ətrafdakı dünya və təbiətlə addım-addım tanışlığı gündəlik oyun fəaliyyətlərinə daxil etmək çox vacibdir – xoşbəxtlikdən, məktəbəqədər uşaqlar adətən yaşadıqları mühiti öyrənməyə böyük maraq göstərir. Müvafiq olaraq, valideynlər ətraf mühiti öyrənmək və anlamaq üçün təcridən mümkün qədər çox obyekt təqdim etməlidirlər. Bu, gələcək tələbədə fəal marağın inkişafına kömək edəcək və gələcəkdə həqiqətən geniş dünya görüşünün inkişafına töhfə verəcəkdir [4; 8].

Bizim araşdırmalarımız göstərir ki, məktəbəqədər yaş hafizənin inkişafı üçün həssasdır (ən əlverişlidir). Hafizə aparıcı funksiyadır və psixi proseslər arasında mərkəzi yer tutur. Hafizə uşaqdan qeyri-ixtiyardır, 4-5 yaşlarında ixtiyari hafizə formalaşmağa başlayır. Məcburi əz-

bərləmə üstünlük təşkil edir: əzbərləmə dərəcəsi uşağın maraq dairəsindən, uşağın fəaliyyətindən, materialın mənalılığından və ona emosional reaksiyadan asılıdır. Hafizədə yadda saxlamaq və hifz etməyin inkişafı uşağın qavrayış və düşünmə hərəkətləri ilə bağlılığın nəticəsidir.

Bu yaş dövründə ixtiyarı hafizə 4-5 yaşında formalaşmağa başlayır. Oyun hafizəsinin inkişafına güclü təsir göstərir, çünki əzbərləmə uşağın rolu uğurla yerinə yetirməsi üçün şərtidir. Əvvəlcə uşaq lazımi texnikaları mənimsəmədən yalnız xatırlamaq və xatırlatmaq vəzifəsini ayırmağa başlayır. Bu vəziyyətdə xatırlama vəzifəsi daha əvvəl vurğulanır, çünki uşaq ilk növbədə xatırlaması gözlənilən vəziyyətlərlə qarşılaşır, əvvəllər qəbul etdiyi və ya istədiyi şeyi təkrarlayır. Hafizənin vəzifəsi yaddasaxlama təcrübəsi nəticəsində yaranır, o zaman uşaq dərk etməyə başlayır ki, xatırlamağa cəhd etməsə, o zaman lazım olanı təkrar edə bilməyəcək.

Diqqətin inkişafı aşağıdakı kimi davam edir. 3 yaşında uşağın qeyri-iradi diqqəti üstünlük təşkil edir, onun maraqları ilə sıx bağlıdır. Diqqətin inkişafı üçün universal bir vasitə kimi nitq çıxış edir. Birincisi, bunlar göstərişlərdir – böyüklərdən, daha sonra isə uşağın özündən. Uşaq tədricən planlaşdırma funksiyasını inkişaf etdirir və eyni zamanda şifahi olaraq öz fəaliyyətini əvvəlcədən təşkil edir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar çox vaxt öz diqqətlərini təşkil edərək, özlərinə göstərişləri yüksək səsle söyləyirlər. Burada diqqətin inkişafında nitqin rolu çox böyükdür [10].

Məktəbəqədər yaşlı uşağın təlimində şəkillərə baxarkən, nağıllara qulaq asarkən diqqətləri artır. Şəkilə baxma müddəti məktəbəqədər yaşın sonuna qədər təxminən iki dəfə artır; altı yaşlı uşaq kiçik məktəbəqədər uşaqdan daha çox şəkildən xəbərdardır və orada daha maraqlı cəhətləri və detalları müəyyən edir [5].

5-6 yaşda diqqət getdikcə daha çox ixtiyarı olur, onun sabitliyi artır. Oyunun şərtləri uşağın diqqətini oyun vəziyyətinə daxil olan obyektlərə, oynanan hərəkətlərin məzmununa və süjetə yönəltməsinə tələb edir. Əgər uşaq oyun şəraitinin ondan nə tələb etdiyinə diqqətsizdirsə, oyunun şərtlərini xatırlamırsa, o, həmyaşıdları tərəfindən sadəcə olaraq qovulur [5; 9].

Məktəbəqədər yaşın sonunda ixtiyarı diqqət intensiv şəkildə inkişaf etməyə başlayır. Qavrayışın inkişafında, məktəbəqədər uşaqlığın başlanğıcında, duyğu standartlarının (rəng, forma, ölçü, çəki, temperatur, səth xüsusiyyətləri) mənimsənilməsi başlayır və sonradan yaxşılaşır. Qavrayış xassəsi – appersepsiya inkişaf edir, bunun nəticəsində qavrayış mənalı, məqsədyönlü və analitik olur. Uşaqlar müxtəlif növ sxematik təsvirləri çox asanlıqla və tez başa düşür və onlardan uğurla istifadə edirlər. Beləliklə, beş yaşından başlayaraq, məktəbəqədər uşaqlar, hətta bir izahatla belə, mərtəbə planının nə olduğunu başa düşə və plandakı işarədən istifadə edərək otaqda gizli bir obyekt tapa bilirlər.

Onlar obyektlərin sxematik təsvirlərini tanıyırlar, geniş yollar sistemində düzgün yolu seçmək üçün xəritə tipli diaqramdan istifadə edirlər və s. Belə problemlərin düzgün həlli təsvirlərə əsaslanan mühakimələrdən şifahi anlayışlardan istifadə edən mühakimələrə keçidi tələb edir [6; 11].

Nəticə: Oyun zamanı uşaq tam ünsiyyət qurmağı öyrənir, başqaları ilə dostluq ünsiyyətini qurmağa çalışır. Rollu oyunlar idrak “eqosentrizmi” dəf etmək üçün imkanlar yaradır, çünki oyunda lazımdır, oyun iştirakçılarının müxtəlif mövqelərini əlaqələndirir. Uşaq öz istəklərini oyun qaydalarına tabe etməyi öyrənir. Oyunda motivasiya-ehtiyac sferası inkişaf edir, motivlərin ilkin tabeliyi formalaşır və “könüllü motivlər” formalaşır. Motivlərin tabeçiliyi yaranır – “Mən istəyirəm” “bacarmıram” və ya “məcburam”a tabe edilir və könüllü tənzimləmə üsulları öyrənilir. Oyun sayəsində zehni proseslər intensiv inkişaf edir, qavrayış fəaliyyətinin daha yüksək formaları, vizual-obrazlı təfəkkür, iradi diqqət və yaddaş inkişaf etməyə başlayır. Bu, uşağın ünsiyyət və emosional stimullaşdırma ehtiyacı onu diqqətini cəmləməyə və yadda saxlamağa məcbur etdiyi üçün baş verir. Oyun məktəbəqədər uşaqlıq dövründə zehni hərəkətlərin addım-addım inkişafı üçün təbii, kortəbii inkişaf etmiş bir təcrübə kimi [7].

Oyun yaradıcılıq və təxəyyül inkişaf etdirir. Oyunda yeni ehtiyaclar və motivlər meydana çıxır (oyun, rəqabət, müstəqillik ehtiyacı). Oyunda nitq inkişaf edir. Nitqin işarə funksiyası inkişaf

edir, çünki oyundakı obyektlər müəyyən məna daşıyır və işarə ilə göstərilir. Uşaq oyun zamanı nitq fəaliyyətini nümayiş etdirir. Oyun fəaliyyəti çərçivəsində yeni və müxtəlif fəaliyyət növləri (rəsm, aplikasiya, modelləşdirmə) yaranır. Oyunda hərəkətlərin özbaşınalığının inkişafı baş verir. Tədris və əmək fəaliyyətinin elementləri meydana çıxır. Oyun ilk mənəvi hissləri (yaxşı və pis) aşılır.

Mövzunun aktuallığı. Məktəbəqədər yaşlı uşağın əqli inkişafının bütün xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, əminliklə deyə bilərik ki, bu yaşda aparıcı və üstünlük təşkil edən fəaliyyət oyun olmalıdır. Oğlunuza və ya qızınıza nə öyrətsəniz və hansı bacarıqları aşılamağa çalışsanız da, öyrənmə mütləq əyləncəli şəkildə baş verməlidir. Bu zaman onu ən yaxşı qəbul edən körpəsidir. Bütün növ rol oyunları böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki onların prosesində məktəbəqədər uşaqlar əsas sosial rolları oynayırlar. Eyni zamanda, uşaq istəklərini aydın şəkildə qurulmuş oyun qaydalarına tabe etməyi öyrənir ki, bu da həyatın bu dövründə son dərəcə vacibdir.

Tədqiq olunan mövzunun **elmi yeniliyi** ondan ibarətdir ki, son zamanlar praktik uşaq psixoloqu peşəsi getdikcə geniş yayılmışdır. Bu mütəxəssislərin vəzifəsi uşaqların psixoloji inkişafını diaqnoz etmək və düzəltmək, həmçinin “çətin” uşaqlar və onların valideynləri ilə işləməkdir. Seçdiyimiz mövzu bu məsələləri öyrənir və bu peşədə məktəbəqədər uşaq psixologiyasına dair biliklərin artırılmasıdır. Yalnız yaş normalalarının və əqli inkişafın qanunauyğunluqlarının başa düşülməsi praktik psixoloqa hər bir uşağın fərdi xüsusiyyətlərini, onların yaş normasına uyğunluğunu müəyyən etməyə, ayrı-ayrı uşaqların əqli inkişafına diaqnoz qoymağa və adekvat və effektiv korreksiya üsullarını seçməyə imkan verir.

Elmi işimizin praktiki və tətbiqi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, təqdim olunan məktəbəqədər uşağının psixoloji inkişafı mövzusu çox aktualdır. Məktəbəqədər yaşlı uşağın mədəni və tarixi təcrübənin mənimsənilməsi və sosial dəyərlərin və fəaliyyət normalalarının uşağın öz fərdi qabiliyyətlərinə çevrilməsi yolu ilə psixoloji inkişaf edir. Məktəbəqədər yaşlı uşağın psixologiyası müstəqil fundamental elm olmaqla digər fənlərlə sıx və qarşılıqlı əlaqəyə malikdir. O, bir tərəfdən fəlsəfə, mədəniyyətşünaslıq, inkişaf psixologiyası və ümumi psixologiyaya əsaslanır və onlar üçün empirik material verir, digər tərəfdən isə təhsil psixologiyası, pedaqogika və praktik psixologiya üçün elmi əsasdır.

Ədəbiyyat

1. Bayramov, Ə.S. Psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik / Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əlizadə. – Bakı: Çinar-Çap, – 2002.
2. Bayramov, Ə.S. Sosial psixologiya. Dərslik / Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əlizadə. – Bakı: Qapp-Poliqraf, – 2003.
3. Qədirov, Ə.Ə. Yaş psixologiyası / Ə.Ə.Qədirov, – Bakı, – 2002.
4. Məmmədov, A. Təlimin psixoloji əsasları / A.Məmmədov, – Bakı, – 1993.
5. Psixologiya. Dərslik // elmi red. Prof. S.İ.Seyidov, prof. M.Ə.Həmzəyev. – Bakı: Nurlan, – 2007.
6. Həmzəyev, M.Y. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları / M.Y.Həmzəyev, – Bakı, – 2003.
7. Hüseynov, E.A. Yaş Psixologiyası / E.A.Hüseynov, – Bakı, – 2015.
8. Hüseynov, E.A. Oyun psixoterapiyası / E.A.Hüseynov, – Bakı, – 2024.
9. Hüseynov, E.A. Art-psixoterapiya / E.A.Hüseynov, – Bakı, – 2024.
10. Лисина, М.И. Общение, личность и психика ребенка / М.И.Лисина, – М.: МПСИ; Воронеж: НПО «МОДЭК», – 1997.
11. Мухина, В.С. Психология детства и отрочества / В.С.Мухина, – М.: ИПП, – 1998.
12. Поддяков, Н.Н. К проблеме умственного развития ребенка. // Хрестоматия по детской психологии, – М.: ИПП, –1996, – с.147-149.

G.E.Mahmudzade

Psychological Development of Preschool Children Summary

Preschool age is the main period in a child's life. It is at this time that the most important mental functions are formed: perception, thinking, memory, speech. Considering that this period is also

associated with an increase in sensitivity, parents should pay close attention to what the baby has to deal with in everyday life. In particular, it is very important to minimize strong stimuli that can cause unwanted nervous reactions. From about the age of three, a child learns about his body and begins to recognize himself as a girl or a boy. This is the best time to introduce different behaviors. At the same time, the child begins to explore the social space and learns to build relationships between people. For this reason, it is very important to pay attention to the preschool child's environment and his communication with other children, which is vital at this age.

Key words: preschool, age, child, life, psychological, period, attention, development, speech, personal, emissive

Г.Э.Махмудзаде

Психологическое развитие детей дошкольного возраста

Резюме

Дошкольный возраст – является очень важным периодом в жизни каждого ребенка. В это период у ребенка начинают формироваться основные психические функции: речь, восприятие, произвольное внимание, память и мышление. В связи с этим этот период, безусловно связан с увеличением эмоциональности. Воспитателям, работающим с ребенком и его родителями, следует особенно обращать внимание на все, с чем сталкивается ребенок этого возраста в своей повседневной жизни. Необходимо довести до минимума основные раздражители, что может привести к нежелательным реакциям и вывести ребенка из нормального состояния. Начиная с возраста трех лет, каждый ребенок начинает интересоваться своим телом и осознает себя определенным полом. Это наилучшее время для развития его психики и расширения различных норм поведения. Каждый ребенок в этом возрасте старается изучить все свое социальное окружение и старается строить отношения со всеми людьми. Необходимо особенно обращать внимание на среду проживания и людей окружающих ребенка.

Ключевые слова: дошкольный возраст, ребенок, жизнь, психологический, период, внимание, развитие, речь, личностный, излучающий

Rəyçilər: prof. E.Hüseynov,
dos. N.Rzayeva

Redaksiyaya daxil olub: 26.08.2024